

В. Г. Святненко*, С. В. Святненко,
В. Ф. Сташук***, М. Д. Козар******

*письменник, смт. Брусилів,

**аспірант, Докторська школа родини ЮхименківНаУКМА, м. Київ,

***письменник, смт Брусилів,

****громадський діяч, с. Соловійка, Брусилівського району

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО ЗДВИЖЕНСЬКА – ПРАДАВНОГО МІСТА МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

Дотепер в академічній і громадській спільнотах тривали гострі дискусії відносно локалізації зниклого літописного міста Київської Русі Здвиженська (Здвиження), але наукового обґрунтування його розташування так ніхто й не представив. У статті на підставі аналізу історіографічних матеріалів, письмових і археологічних джерел, даних археологічних розвідок і пробних розкопок вперше приводяться аргументовані докази локалізації літописного міста Здвиженська на території смт Брусилів Житомирської області. Подальше вивчення давньоруського міста можливе лише при проведенні масштабних археологічних розкопок.

Ключові слова: Здвиженськ, літописне місто, Київська Русь, Руська земля, княжа доба, археологічні знахідки, давньоруські поселення, пам'ятки.

Відомо, що історичні корені української державності сягають IX ст., коли на території Полянського князівства (Київської землі) було утворено середньовічну державу Київську Русь. У вітчизняних стародруках вона досить часто йменується як «Руська земля», а іноземні письмові джерела називають її «Руссю». Так, в Лаврентіївському літописі під 852 роком вперше згадується назва держави: *«нача ся прозываети Руская земля»*. [18, с.17; 21, с.107]. Як зазначає В.М. Ричка, утворення цієї середньовічної держави було обумовлено більш раннім генезисом Київської землі у порівнянні з іншими давньоруськими землями-князівствами, а також сприятливими умовами історичного розвитку й особливостями природно-географічних факторів Середнього Подніпров'я. Економічний, політичний і культурний розквіт Київської Русі зробив її рівноправним учасником політичного життя Європи та Близького Сходу, що в значній мірі відбулося завдяки давньоруським містам, які служили торговельно-промисловими центрами [25].

Деякі дослідники (А.Н. Насонов, Б.А. Рибоков, В.А. Кучкіна) на підставі аналізу літописів (проаналізовано більш ніж 700 випадків вживання терміну «Русь» у літописах, датованих періодом до другої чверті XIII ст.) з'ясували, що до складу Руської землі входили такі територіальні одиниці: Київ (у найвужчому значенні; у багатьох джерелах «Русь» обмежується власне Київщиною, тобто Полянською землею), Чернігів, Переяслав, Остер, Вишгород, Білгород, Торческ, Триполь, Корсунь, Богуслав, Канів, Божський, Межибережжя (Межибож), Котельниця, Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів, Гнойниця, Мичеськ, Здвижень (Здвиженськ), а також басейн Тетерева [5, с.171]. Такої самої думки дотримується сучасний український історик Л. Войтович [4, с.10]. Отже, первісно Руська земля займала порівняно невелику площу, яка з півдня обмежувалася Дніпром, а із заходу – Тетеревом. Згідно з літописами, в IX-X ст. до складу Київської Русі входило від 20 міст, в XI ст. – 32, перед монголо-татарською навалюю – до 300 [20, с.65].

Виникненню міст на території Дніпровського Правобережжя сприяли рівень соціально-економічного та політичного розвитку даного регіону, а також

наявність розгалуженої системи водних комунікацій, характер рельєфу місцевості, доступність необхідних для зведення міст будівельних матеріалів, наявність природних ресурсів для ремесел і торгівлі [2, с.108]. Проте на думку більшості дослідників Давньої Русі, все ж основним фактором містобудування слугувала торгівля, оскільки Київська земля була рано втягнута в орбіту міжнародних торговельних зв'язків і перетворилась у вузол головних торгових шляхів Східної Європи: «...*бе путь из Варяг в Греки, и из Грек по Днепру*» [17, с.11]. Крім того, в X-XI ст. через інтенсивність економічних зв'язків Давньоруської держави із зарубіжними країнами першочергове значення набувають міжнародні сухопутні шляхи, що сполучали Західну Європу з Києвом і країнами Сходу [14, с.98]. Міжнародні торговельні шляхи одночасно служили головними магістралями внутрішньої торгівлі, а також військовими дорогами для маршів і походів. Звичайно, всі вони проходили через давньоруські міста, більшість з яких зникли під смертоносними ударами загарбницької монголо-татарської орди.

До недавнього часу зниклим вважався і літописний Здвиженськ¹ (Здвижень, Въздвигдєнь, Воздвигєнь, Воздвигєнськ, Здвигдєнь, Съдвигън) – оборонне і торгове місто Київської Русі [9, с.94; 11, с.149; 19, с.89 об.; 10; 13, с.213; 15; 6, с.151]. Про нього відомо, що 7 листопада 1097 року князя Василька Теревовельського (Теребовлянського), осліпленого його дядьком, князем Володимирським Давидом Ігоровичем за участю київського князя Святополка, везли з Києва до Володимира, і під час зупинки у Здвиженську місцева попадя прала закривавлену сорочку мученика й оплакувала його каліцтво. «*І коли прибули вони [до города Здвигєня], перейшовши міст воздвигєнський, [то] стали з ним на торговиці, і, стягнувши з нього сорочку криваву, дали [її] попаді випрати. Попадя ж, виправши, натягла [її] на нього, коли вони обідали, і плакати стала попадя. А він був, як мертвий* [11, с. 149].

Поза всяким сумнівом, Здвиженськ як поселення було засноване не пізніше кінця X ст., адже 1097 р. в місті вже розміщувалися церква і торговище. А це означає, що Здвиженськ – одне із первісних міст Київської Русі. На це вказує ще й той факт, що через нього проходив Старий Житомирський шлях – найдавніша дорога, яка сполучала Київ із середньовічними країнами сучасної Європи.

Протягом тривалого часу в різних літературних джерелах з'являлися відомості про приналежність Здвиженська до семи різних сучасних населених пунктів Київської і Житомирської області, що розташовуються на річці Здвиж. На жаль, всі вони базувалися не на науково обґрунтованих доказах чи матеріальних даних археологічних розкопок і розвідок, а на основі посилань на друковані джерела попередніх періодів. Часом не обходилося без різноманітних домислів чи вигадок.

Теоретичні обґрунтування. 2010 року вийшла книжка Володимира Святненка «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини», де в красномовному дослідженні «У пошуках давнього Здвиженська» автор ґрунтовно представив теоретичну доказову базу відносно місцезнаходження літописного міста Київської Русі. Зокрема, він виділив 5 основних ознак місцезнаходження Здвиженська, які повністю співпадають тільки з одним населеним пунктом – смт Брусилів Житомирської області [22]. Розглянемо їх коротко.

Перша ознака. Філологи стверджують, що великий масив історичної інформації про села і міста закладено в їхніх назвах, які залишаються надійним мовним джерелом витоків історії кожного населеного пункту, річки, озера, урочища тощо. Як зазначено в «Етимологічному словнику літописних ге-

¹ На думку відомого російського історика М.М. Карамзіна, правильною назвою літописного міста є Здвиженськ, що означає місто на річці Здвижень.

ографічних назв Південної Русі», назва Здвижень походить від слова «здвиг» («здвига», «здвиговина»), яке означає трясовину або заболочену місцевість [6, с.105]. Поблизу місця розташування літописного Здвиженська у Брусилові місцевість ще й досі заболочена, з великою кількістю кар'єрів, розритих під час добування торфу кілька десятиліть тому.

Друга ознака. Особливо важливими для вивчення міст Київської Русі є дані археологічних розвідок і розкопок, описи курганів, городищ, знайдених речей тощо. На карті давньоруських городищ і Змієвих валів за М. Кучерою під №38 зазначено поселення XI-XIII ст. на місці сучасного Брусилова [16, с.20]. Поблизу місця розташування Здвиженська під час видобутку торфу були знайдені старовинні якорі, а одне з прибережних до р. Здвиг урочищ нижче Брусилова, що майже на краю брусилівського кутка Круча, досі зберегло давньоруську назву назву «Пристань». Крім того, 1949 р. за «Кручею» на лівому березі Здвижа навпроти села Лазарівки під час археологічних розкопок московської експедиції знайдено речові знахідки того, що в часи Київської Русі між «Гребелькою» і «Першою Рудкою» поблизу Буцового озера було поселення, а при нім діяла пристань і переправа через Здвиг. Назви брусилівських місцин на річці Здвиг «Перша Рудка» і «Друга Рудка» натякають на добування тут залізної руди. Але історичні джерела не відмічають залізорудного виробництва в період XV-XIX ст. в цій місцевості. Отже, руду могли добувати значно раніше, зокрема й у період Середньовіччя. Недалеко від прото-місця літописного Здвиженська, але на правому березі сучасного Здвижа в центрі Брусилова, під час археологічних розкопок 1950 року знайдено залишки цивілізації бронзової доби та виявлено сліди існування великих поселень ранньослов'янських часів (II-VI і VII-VIII ст.). Про це свідчить яскраво виражений дитинець на підвищеному правому березі Здвижа, де також знаходять чимало череп'я посуду й інших речей [8, с.17-18]. Ще одними свідками часів Київської Русі є «Батієві могили». Так місцеві жителі з покоління в покоління передають назву курганів, утворених монголо-татарами під час їхнього загарбницького походу на Русь.

Третя ознака. Згідно з літописом, місто Здвиженськ розташовувалося на лівому березі р. Здвиг: «Обід 7. XI. 1097. І, взявши його на коврі, положили вони його (князя Василька Теробовлянського – В.С.) на воза, як мертвого, і повезли його до Володимира. І коли прибули вони [до города Здвиженя], перейшовши міст воздвиженський, [то] стали з ним на торговищі, і, стягнувши з нього сорочку криваву, дали [її] попаді випрати» [11, с.149].

Четверта ознака. Літописний Здвиженськ розташовувався на торговій дорозі з Києва до Волині, про що є підтвердження в літописі, коли описано переїзд осліпленого князя Василька через Воздвиженський міст: «...сташась нимь перешедше мость Звиженський на Торговищи...» [12, с.79]. На основі літописів, стародруків, архівних матеріалів і історичних джерел В. Святненко встановив, що через Брусилів проходило три давні дороги: Старий Житомирський шлях, Магістральний шлях і «гостинець» Івницький. Особливо цікавим виявився напрямок руху Старого Житомирського шляху, який повністю збігається з курганными похованнями часів Київської Русі на археологічній карті Київської губернії В. Антоновича [2]. А саме: **Київ – Білогородка (Білгород) – урочище Кучар – Мотижин (Мутижор) – трохи осторонь від сучасного села Фасова – Лазарівка – стара вулиця Костьольна (Брусилів) – поле над Цегельнею (Брусилів) – урочище Батієве в Брусилові, що недалеко від Осівців (недалеко поселення Батієво) – прибережна до Здвижа частина Херсонського масиву Брусилова – поблизу Карабачина навпроти водосховища (Пуков) –**

Карабачин – Привороття (Приворотік, де шлях повертав ліворуч)¹ – Квітневе (Войташівка) – Коростишів – Студена Вода (Студениця) – Городськ (Городське) – Житомир (чи поблизу нього) – далі на захід.

П'ята ознака. Відстань між Здвиженськом та іншим містом Руської землі повинна приблизно співпадати з відстанню між сучасними населеними пунктами, де ці літописні міста розміщувалися. У давньоруському літописі Здвиженськ згадано ще й під 1151 роком, коли описуються воєнні дії Ізяслава Мстиславича й угорського Гейзи II проти Володимира Галицького. Зокрема, «Обід 5. IV 1151. I так, розіклавши вогні, самі вони пішли вночі до Мичеська. I тут зустріла його дружина, многе-множество, ті, що сиділи по Тетереву. I тут вони поклонилися Ізяславу і мичани з ними, кажучи: «Ти – наш князь». Ізяслав же, перейшовши звідти на Тетерів, ізсів тут із коней, щоб їм одпочити. Пообідавши тут і [давши] коням одпочити, він рушив до [города] Здвиження» [11, с.237]. На жаль, невідомо, скільки часу військо Ізяслава відпочивало, так як і невідомо, за який час воно здолало відстань від Мичеська до Здвиженська. Проте ми знаємо, що військо прийшло у Здвиженськ ще вдень і залишалося там до вечора: «Вечір 5.IV.1151. Пришовши ж туди, до Здвиження, він став до вечора. I, сівши на коня, покликав він до себе і брата Володимира, і сина свого Мстислава, і Бориса [Всеволодовича] городенського, і угорських мужів» [11, с.237-238]. «Ніч на 6. IV. 1151. Ізяслав, отож, сівши на коня, перейшов [річку] Здвижень і тут, приготувавши до бою військо свої, пішов полками своїми услід за ним (Володимиром – В. С.)». І далі: «Світання 6.IV.1151. Ізяслав тоді уборзі прибув до нього в Білгород і переправив військо свої [і] угорські через міст до світу» [11, с.237-238]. Завдяки часовому аналізу руху княжого війська було встановлено, що приблизна відстань між Здвиженськом (Брусилівом) і Мичеськом (Радомишлем) становить 31 версту, а між Здвиженськом (Брусилівом) і Білгородом (село Білгородка) – 50 верст.

Практичні результати. Основним матеріалом для отримання вичерпної інформації про давньоруські міста слугують археологічні дані. Проте останнім часом вітчизняні наукові археологічні установи та пам'яткоохоронні організації потерпають від обмеженого фінансування, через що вивчення поселень Київської Русі як пам'ятників, надзвичайно насичених історичним змістом, практично призупинилося. Отже, від часу виходу краєзнавчої книжки «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини» якихось конкретних практичних кроків для організації пошукових експедицій або проведення вибіркового розкопок чи польових археологічних досліджень, як офіційними науковими установами, так і добровільними громадськими організаціями (спільками), прийнято не було.

Натомість з початком весни з усіх усюд сунули на Брусилівщину копачі скарбів, «сірі» та «чорні» археологи, любителі старожитностей і професійні антикварники. Приїздили з різних населених пунктів Житомирської області, з Києва та Київщини, Дніпропетровщини, Сумщини, Полтавщини та інших історико-етнографічних областей України. Різні групи «горе-археологів» перекопали майже всі прилеглі здвижові береги в пошуках артефактів Київської Русі. Найбільший інтерес для копачів представляли знахідки X-XIII ст., які вони знаходили на місці невеликих поселень, монастирів і, звичайно, міст княжої доби. Проте потім безцінні свідки доби Середньовіччя замість того, щоб лишитися в музейних експозиціях, миттєво продавалися через аукціони в Інтернеті та осідали в домашніх колекціях новоявлених експертів старожитностей.

¹ Жирним виділено проходження давньоруської торгової дороги через теперішній Брусилів і прилеглі села.

Разом з тим, як це не дивно, копачі скарбів послугували й добрій справі. Завдяки отриманій інформації про їхні приватні розкопки та знахідки вдалося не тільки географічно відновити кілька поселень княжої доби, але й підтвердити теоретичні припущення про місцезнаходження літописного Здвиженська. З великою долею впевненості можна казати, що одне з перших легендарних оборонних міст Київської Русі, знищене загарбницькою монголо-татарською ордою, віднайдено. Розміщувалося воно, як і теоретично припускалося, на лівому березі річки Здвиг у Брусиліві (у трьох кілометрах від центру містечка), за вулицею Чапаєва (колишньою Костьольною). У радянський час там було поле та пасовище місцевого колгоспу, а нині – пуста.

Серед відомих знахідок часів Київської Русі, які віднайшли на місці літописного Здвиженська, виділяються: монети, хрестики (рис. 1), залишки посуду та кераміки, наконечники стріл, золота обручка, фрагменти жіночих прикрас, висла печать, фібули. Крім того, знайдені тут торгова пломба та візантійська монета «фоліс» (рис. 2) підтверджують наявність торговища та повертають нас до староруського літопису: «Рано переїхав Воздвиженський міст і стали з ним на торговищі у Вздвижень-місті поїсти...» [23, с. 56].

Особливою знахідкою Здвиженська є шестикутної форми «Київська гривня», що перебувала в обігу в Київській Русі з XI століття та мала масу близько 140-160 г. Вона служила одиницею платежу та засобом накопичення до монголо-татарського нашествия. Названа так за місцем виготовлення [7, с.34-35].

Знахідки на місці літописного міста в Брусиліві добре вписуються у фундаментальну концепцію археологічних ознак давньоруського міста Олександра Васильовича Кузи [3, с.39-66]:

- Економіка: 1) ремесло (виробничі комплекси, знаряддя праці, напівфабрикати); 2) торгівля (привізні речі, деталі ваг, монети і грошові злитки), 3) промисли.
- Адміністративне управління (печатки і пломби).
- Військова справа: 1) зброя; 2) обладунки; 3) спорядження коня і вершника.
- Монументальне зодчество: 1) кам'яні храми; 2) кам'яні палацові і оборонні споруди.
- Писемність: 1) пам'ятки епіграфіки; 2) знаряддя письма; 3) книжкові застібки і накладки.
- Побут феодалів: 1) прикраси з дорогоцінних металів; 2) металевий і скляний посуд, інше дороге начиння.
- Внутрішня топографія: 1) садибно-дворова забудова; 2) диференціація житлових будівель за місцем розташування, розмірами і пристрою.

На основі археологічних розвідок братів Олександра і Віталія Волошенків – місцевих археологів-самоуків, закоханими в історію Київської Русі, – у загальних рисах можна відтворити генеральний план (основне креслення) літописного міста Здвиженська (рис. 3). Згідно ньому, давньоруське місто оточувалося з однієї сторони річкою Здвигень, з іншої – її притокою, що була доволі широкою (нині пересохла русло), яка поблизу старої водокачки впадала в літо-

Рис. 1. Хрестики часів Київської Русі, знайдені на місці літописного Здвиженська протягом 2013-2015 рр.

писну річку. Це було типове острівне (мисове) поселення, яке займало площу близько 20 га. Отже, місто було велике, понад 15-20 великих будинків з прибудовами, сараями, конюшнями. Виходячи з висновків П. Толочка відносно густоти населення міст Київської Русі, згідно з якими на 1 га проживало в середньому 125 людей, отримуємо, що населення давнього Здвиженська становило щонайменше 2500 осіб [24, с.54-57].

Рис. 2. Візантійська монета «фоліс», знайдена на місці літописного Здвиженська 2014 року

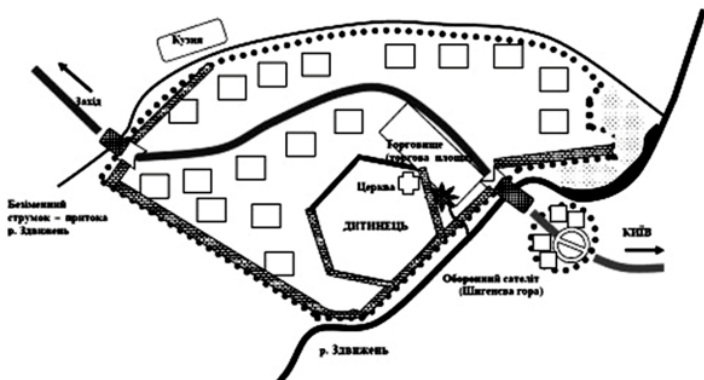

Рис. 3. План розташування літописного Здвиженська

Аналізуючи стратиграфію місця знаходження Здвиженська у Брусиліві стає зрозумілим, що культурний шар доби Київської Русі знаходиться на глибині 1,5-2 м та простежується у вигляді чорного шару ґрунту потужністю 50-60 см., яка заповнена керамікою періоду XI-XII ст. У листопаді 2016 р. представник інституту археології Академії наук України провів поверхневе дослідження цієї ділянки та підтвердив розміщення на ній давньоруського міста.

Більшість житлових будівель міста розташовувалися уздовж притоки р. Здвижень у бік вулиці Костьольної. На даний час точно встановлено розташування дитинця, фортечні мури якого були направлені на північ і південний захід, в'їзду та виїзду з давнього міста, будинків, а також приблизне місцезнаходження Воздвиженського мосту, церкви та кузні. Місто мало оборонний сателіт (залогу) з чотирма будинками, який першим прийняв удари загарбницької орди. Відразу за в'їздом у місто розташовувалася торгова площа та церква.

Отже, літописний Здвиженськ бувоборонним торговим містом, а його розташування, форма, причини виникнення і розвиток добре узгоджуються з дослідженнями відомого історика Давньої Русі Серафима Юшкова [25]. Зокрема, в першу чергу місто будувалося князями як військове укріплення для оборони. Воно не могло існувати без більш-менш сильного гарнізону і, звичайно, цей гарнізон міг поставити тільки князь. Особливо цікавим є факт утворення міст у XI ст. Встановлено, що воно організуються не на старих городищах великородинного типу і навіть не на городищах X ст., а кілька кілометрів далі, на новому місці, особливо на сухопутній торговій дорозі. Це визначалося суспільно-економічної необхідністю, бо князь або феодална верхівка намагалася створити центр свого удільного панування над всією околицьною округою. Крім того, феодали отримували чималий зиск від торгівлі і від мит при переїзді як своїх земельних володінь, так і через міста й мости.

З огляду на це, особливо цікавими видаються й археологічні розвідки в околицях давнього Здвиженська. Виявляється, що весь Здвижень-край був покритий такою собі «павутиною» давньоруських міст, сіл, хуторів і культових споруд. Зокрема, поблизу літописного міста знайдено залишки 25 давньоруських поселень. Деякі з них мали всього одну-дві хатки (хутір), деякі – 4-6 (село), а інші вважалися містами, як, наприклад, Щенів, Мілетичі, Ковбиж, Забущина (Готів). На місці останнього були знайдені денарії – римські срібні монети часів Республіки (вперше викарбовані 268 року до н. е.) та перших двох століть Імперії.

Крім того, у місцині, яка оточена з трьох боків каналами (природними притоками чи штучно створеними – невідомо), на лівому березі Здвижа за Костовцями, недалеко від стародавнього чотирикутного замковища, званого Селище, віднайдено залишки монастиря. Цілком ймовірно, що копачі віднайшли Лазарів монастир, який слугував притулком для жителів міст Здвиженська, Щеніва та Мілетичів, оскільки знаходився від них на рівновіддаленій відстані. Під час монголо-татарської навали люди з околичних поселень – переважно жінки, діти, поранені вояки-русичі, – намагалися знайти в Лазаревому монастирі прихисток. Але безпощадні варвари не пожаліли нікого.

Отже, літописний Здвиженськ – це центр феодалного панування над навколишньою сільською округою та укріплення для охорони від зовнішніх ворогів. З початку заснування місто Здвиженськ було не тільки постійним пунктом перебування місцевого гарнізону й збірним пунктом усіх військових сил даної округи і під час облоги, але й центром сільського господарства. Саме в ньому концентрується своєрідна соціальна група воїнів-хліборобів, які в мирний час займалися сільським господарством, але завжди тримали напоготові коней, зброю і перебували в постійній бойовій готовності. У XI ст. Здвиженськ поступово перетворюється у торгово-промисловий центр князівського волості.

У наш час міста Київської Русі X-XI століття представляють великий інтерес як для істориків, так і для туристів із всього світу. Це пояснюється тим, що дуже мало міст Руської землі змогли зберегти залишки своєї первісної ідентичності, відтворивши в тій чи іншій формі фрагменти доби Середньовіччя. Саме тому віднайдення літописного Здвиженська є знаковою подією не тільки для науковців і знавців старожитностей, але й для подальшого соціально-економічного розвитку Брусилівщини та Житомирської області. Громада Брусилова планує відновити залишки літописного міста та створити на його місці історико-меморіальний етнопарк «Древній Здвиженськ», який може стати скарбницею колективної пам'яті людства про унікальну культуру Київської Русі.

Це особливо актуально через російську агресію проти України, бо відновлення історичної справедливості набуває світоглядного ідеологічного змісту. Напевно,

вже настав час, коли в царині історичної науки українцям потрібно відстояти одноосібне право на величезну культурну спадщину Середньовічної імперії – Київської Русі. Адже, приймаючи християнство, Володимир Великий включив Русь у європейську цивілізацію, а не, як стверджує Кремль, заклав підвалини «руського міра». В статті Гарвардського Університету «Kievan Rus' in the Medieval World» («Київська Русь в Середньовічному Світі») підкреслюється, що за 250 років існування (від Хрещення 988 року до занепаду центральної київської влади 1146 року) Русь була повноправною частиною тогочасної Європи. Приведені статистичні дані вражають: з 52 міждинастичних шлюбів київських князів 40 припали на західні країни – Англію, Скандинавію, Польщу, Німеччину, Угорщину та Францію [1].

Список використаних джерел:

1. Raffensperger C. Reimagining Europe. Kievan Rus' in the Medieval World / C. Raffensperger. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2012. – 329 p.
2. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии / В.Б. Антонович. – М., 1895.
3. Археология СССР. – Т. 15. – Древняя Русь. Город. Замок. Село / Г.В. Борисевич [и др.] ; отв. ред. Б.А. Колчин ; редкол.: Б.А. Рыбаков (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1985. – 431 с.
4. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. – 782 с.
5. Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.) / И.Н. Данилевский. – М., 1998. – 399 с.
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1985. – 254 с.
7. Нумизматический словарь / автор-составитель В.В. Зварич. – Львов : Из-во при ЛГУ, 1975. – 288 с.
8. Інститут археології АН УРСР. Науковий архів. – 1960/26.
9. Карамзин Н.М. История государства Российского / Н.М. Карамзин. – СПб., 1818. – Т. II. – 584 с.
10. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство / І.П. Крип'якевич. – К. : Наукова думка, 1984. – 176 с.
11. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989.
12. Материал для историко-географического словаря России. – Ч. I. – Географический словарь русской земли (IX-XIV) / сост. и изд. Н. Барсов. – Вильна, 1865. – 220 с.
13. Нариси з історії Макарівського району: До 15-ої річниці Незалежності України / Н.В. Ащенко, Є.В. Букет, Д.С. Нетреба та ін. ; упоряд. Є. Букет. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
14. Новосельцев А.П. Внешняя торговля. ДревнейРуси / А.П. Новосельцев, В.Т. Пашуто // История СССР. – 1967. – №3.
15. Ономастична картотека Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України.
16. Пиріг О.А. Село Уляники. Хо́да крізь віки / О.А. Пиріг. – К. : МАУП, 2007. – 174 с.
17. Повесть временных лет / под ред. и с предисл. В.П. Адриановой-Перетц. – М. ; Л., 1950. – Ч. 1.
18. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. – СПб. : Изд. Археографической комиссии (литографированное), 1872.
19. ПСРЛ. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908.
20. Рибалка І.К. Історія України. Частина I: Від найдавніших часів до кінця XVIII століття : [підр. для іст. фак.вищихнавч. закладів] / І.К. Рибалка. – Х. : Основа, 1994. – 448 с.

21. Ричка В.М. Историко-географічні передумови формування Київської землі / В.М. Ричка // Историко-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні : зб. наук. праць / АН УРСР. Ін-т історії ; редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 106-109.
22. Святненко В.Г. Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини / В.Г. Святненко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
23. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – М., 1866. – Т. 1.
24. Толочко П. Демография древнего Киева / П. Толочко // Наука и жизнь. – 1982. – №4.
25. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / С.В. Юшков ; відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 1992. – 352 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/yushkov2/yush14.htm>.

Until today a heated debate regarding the localization of the missing ancient city of Kyivan Rus' Zdvyzhensk (Zdwezyn') have continued in the academic and public communities. But no one was presented the scientific substantiation of its location. In this article we first present the argumental evidences of Zdvyzhensk's localization on the territory of the village Brusyliv of Zhitomir region which are based on analysis of historiographical material, written and archaeological sources, archeological explorations and excavations. Further study of the ancient city is possible only during large-scale archaeological excavations.

Key words: Zdvyzhensk, ancient city, Kyivan Rus', Ruthenia, prince's era, archaeological finds, the ancient settlement in Rus', historical sites.

Отримано: 26.09.2016 р.